

UYGURLARDA PEHLİVANLIK VE ÇAĞATAY TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ BİR PEHLİVANLIK RİSALESİ

PAHLEVANSHIP IN UIGHURS AND A PAHLEVANSHIP BOOKLET WRITTEN IN CHAGATAI TURKISH

TUGBA GÖNEL SÖNMEZ

Sorumlu Yazar/Correspondence

Öz

Türkçeye Farsçadan geçen pehlivan kelimesi, “bahadır, güreşçi” anlamlarının yanı sıra Türk kültüründe ok atan, kılıç kullanan, yiğit, savaşçı, güreşçi kişilere verilen bir unvan olarak alp tipolojisine karşılık gelmektedir. Türklerin ata sporu olan güreş, Uygur Türkleri arasında geçmişten günümüze geleneksel bir spor ve oyun mahiyetinde yaşatılmakta ve bu sporun icracısı olan güreşçiler arasından en yetenekli olanlar pehlivan olarak adlandırılmaktadır. Pehlivanlık kavramı, Uygur Türklerinin sözlü kültür ürünlerinde Sadir Palvan, Seyit Noçi gibi destan kahramanları etrafında teşekkül eden sözlü kültür ürünleri ile halk hafızasında yaşatılmaktadır. Ayrıca mevsimlik kutlamalardan dinî bayramlara kadar birçok toplumsal törende güreş, sosyokültürel ve rekreatif bir etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel ve törensel arka planı ile pehlivanlık ve pehlivanlar, sözlü geleneğin yanı sıra Çağatay Türkçesi ile yazılmış meslek risalelerinde de yerini almıştır. Çalışmada Sen Petersburg Rusya Bilimler Akademisi, Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesinde A.406’da kayıtlı bulunan risale esas alınmıştır. Söz konusu yazma temelinde Uygur Türklerinin sosyokültürel yaşamında pehlivanlığın yeri ve önemi işlevsel halk bilimi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Sonuçta, pehlivanlık kavramı, pehlivanların özellikleri, pehlivanın yetişme süreci ve pehlivanlıkta uyulması gereken kurallar ve ayetler hem yazınsal bağlam hem de sözlü gelenek dikkate alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uygurlar, Pehlivanlık, Güreş, Alplık, Çağatay Türkçesi, Meslek Risalesi, Pehlivanlık Risalesi.

Abstract

The word ‘pahlevan’, loaned from Persian to Turkish language, corresponds to alp (brave) typology as a title which is given to persons shooting arrows, using sword, being brave, warrior and wrestler in Turkish culture, as well as meanings ‘bahadır (hero; brave man), wrestler’. Wrestling, ancestor sport of Turks has been sustained among Uighur Turks from past to present day in the nature of (as) a traditional

* Dr. , Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, tugbagonelsonmez@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3858-887X

sport&game, and the most talented ones among wrestlers who are performers of this sport are named as pahlevan. The term/concept “pahlevanship” has been sustained in the folk (peoples)’s memory, by oral culture products which are formed around epic heroes such as Sadır Palvan and Seyid Nochi etc. in Uighur Turks’ oral cultural products. In addition, we confront with the wrestling as a socio-cultural and recreative activity in a lot of social ceremonies, seasonal celebrations and religious holidays. With their cultural and ceremonial background, pahlevanship and pahlevans have taken their place in occupational booklets written in Chagatai Turkish as well as oral tradition. The study was based on the treatise registered at A.406 in The Library of St. Petersburg Russian Academy of Sciences, Institute of Oriental Manuscripts. On the basis of the aforementioned manuscript, the place and importance of pahlevanship in the socio-cultural life of the Uighur Turks was evaluated with the functional folklore method. As a result, the concept of pahlevanship, the characteristics of pahlevans, the training process of pahlevans and the rules and verses to be followed in pahlevanship have been tried to be revealed by considering both the written context and oral tradition.

Key Words: Uighurs, Pahlevanship, Wrestling, Bravery/Alpship, Chagatai Turkish, Occupational Booklet, Pahlevanship Booklet.

Giriş

Pehlivan kelimesi köken olarak Farsça olup “bahadır, güreşçi, savaşçı” anlamına gelmekle birlikte (Şükun, 1996, 511) Türk kültüründe pehlivanlık sıfatı sadece güreşte üstün başarı gösteren kişilere verilen bir unvan olmayıp ok atışlarında, avcılıkta maharetli olan alp yiğit ustalara da verilen bir unvan mahiyetindedir. Türk Edebiyatında *Oğuz Kağan Destanı*’ndan *Manas Destanı*’na, *Dede Korkut Kitabı*’ndan *Koroğlu Destanı*’na kadar tüm sözlü ve yazılı anlatılarda “alplık” ulaşılması gereken üstün bir değer olarak sunulmuş ve anlatılar, alp tipi kahramanlar etrafında teşekkül etmiştir. İslamiyet’le birlikte yiğitlik, kahramanlık, cesaretilik anlamlarını ihtiva eden “alp”lık ve “pehlivanlık” kavramları eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Selçuklular zamanında ve Osmanlı’nın özellikle ilk dönemlerinde güreşte başarılı olanlara “alp” unvanı verildiği bilinmektedir (Güven, 1992, 6). Yine 15. yüzyıla ait olan Hacı Bektaş Veli’nin *Velâyet-nâme* adlı eserinde pehlivanların, iyi kılıç kullanan, kaleleri fetheden ve safları yaran alplar olarak tasvir edildiği görülmektedir².

Türklerde kahramanlık, yiğitlik, savaşçılık ve erdemlilik gibi sıfatlar, hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet sonrasında rağbet gören değerlerdir. Dolayısıyla “İslamiyet sonrasında pehlivan diye anılan insan tipi, İslamiyet öncesinde hem ahlaki meziyetleri hem de kahramanlıklarıyla tanınan alp tipinin karşılığı olmaya başlamıştır” (Dervişoğlu, 2012, 30).

Pehlivanlık, meslek bağlamında 13. yüzyıldan sonra mesleki bir nizamname mahiyeti taşıyan fütüvvetnameler (Ocak, 1996, 264) içerisinde de meslek etiği bağlamında ele alınıp değerlendirilmiş, mesleğin ilk ortaya çıkışı, meslek piri, mesleğin icrasında uyulması gereken düsturlar sıralanmıştır. Hacı-i Can Ali’nin *Fütüvvet-namesi*’nde hamallar ve güreşçilerin mesleklerinin menşeleri şu şekilde açıklanmıştır:

“Hz. Âdem Kuds-i Mübarek ovasında çift sürerdi. Cebrail (a.s.) gelüp

2 “Didiler ki pehlivanuz tiğ-zen, Cümlemüz kal’ a-güşa vü siif-şiken.”“Hepimiz iyi kılıç kullanan pehlivanız, Kaleleri fetheden, safları yaran pehlivanlarız”. (Duran ve Gümüšoğlu, 2010, 135-137).

Âdem'e esselamu aleyk ya Âdem didi. Âdem dahi aleykûmselam, didi. Cebrail dahi emr-i Hakk'la didi kim: Ya Âdem, sen yirüni sürdükdün sonra benüm yirümi niçün sürdün? diyicek Âdem ayıttı: Senün yirün kankısıdır? didi. Cebrail (a.s.) ol dem bir taş kaldurup kıbleden canibi benümdür diyü sınır koydı. Ol taşdur ki Kuds-i Mübarek'ün aslıdur. Hacılar Mukarr dirler. Mucizatıyla kalmışdur ve Ka'be-i Şerif'ün mihrabıdur. Âdem: Be canım bu yirler hod hep benümdür diyüp Cebrail'le elleşdiler. Heman dem Cebrail, Âdem'i götürüp yire urdı. Âdem, Cebrail'ün altında iken ayağı ile taşı sınırdan atıvırdı. Bir mikdar yire tama' eyledi. Öyle olsa tama' eylemek ve sınır tutmak ve el ele alup güleş tutmak ve taşı evvel mahalden kaldurup hammallık eylemek Âdem Safiyy'den kaldı". Hammalların piri sırtında yetimlere un götürmesi sebebiyle Hz. Ömer'dir. Hz. Ali'ye nisbetleri yoktur. Güreşçiler ise Gaziler vasıtasıyla Hz. Ali'ye bağlıdır (akt. Torun, 1998, 134).

Yine güreş ile ilgili olarak Şeyh Musa *Fütüvvet-namesi*'nde;

“Cenk hiyle ile olur. Uruşmak, güreşmek ile olur. Evvel güreş dutan Davud peygamberdür. Talut ile güreşdi. Sultan-ı Enbiya, Ebu Cehil'le güreşdi, Ebu Cehil'i yüz üzerine yıkdı. Bedr günü Ali ve Hamza ve Ubeydetu'l- Harit kâfirler ile güreşdiler (akt. Torun, 1998, 133).”

ifadeleri yer almaktadır.

Güreş icrası sırasında da uyulması gerek birtakım fütüvvet ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkeler, kutsal birer sembol olarak pehlivanlar arasında uygulanmaktadır. Pehlivanlar, kispetlerini giymeden önce iki rekât namaz kılarak dua etmeli ve kispetin ön kasnağından öperek alınlarına götürmelidir. Kispet giymeye sağ ayaaktan başlanmalı ve kispete sırasıyla Allah için, Hz. Muhammed için ve Hz. Ali için üç düğüm atılmalıdır. Şed, üç kez bağlanmalı, ve her bir katı şeriat, tarikat ve hakikati işaret eden paçabent bacağa üç kat sarılmalıdır (Güven, 2003, 81; Gül vd., 2021, 126-127).

İlhamını yırtıcı hayvanların birbirleriyle olan mücadelesinden alan, doğa varlıklarına yüklenen mistik güç ile kutsallığa bürünerek yiğitlerin gücünün sınıdığı er meydanlarında yapılan güreş, Türklerin ata sporu olarak sosyokültürel yaşam içerisinde yüzyıllardır önemini korumaktadır. Güreş, düğün, sünnet, nevrüz ya da bereketli geçen hasadın sonunda yapılan mevsimlik törenlerin ayrılmaz bir parçası olarak hem spor ve oyun mahiyetinde hem de barış zamanlarında savaşa hazırlık mahiyetinde yapılan önemli aktivitelerin başında yer almaktadır. Dolayısıyla Türkler, tarih boyunca önemli gördükleri güreşi, spor ve oyun mahiyetinde bireysel ve toplumsal yaşamlarının her aşamasında yaymaya ve desteklemeye dikkat etmiş, bu sporla uğraşan kişilere toplumsal saygınlık ve statü bağlamında büyük önem verilmiş ve itibar gösterilmiştir (Altınöççek, 2010, 321; Özdemir, 2018, 558).

Bu çalışmada Türk kültüründe alplık ve pehlivanlık kavramından hareketle Uygur Türklerinde pehlivanlık kavramı incelenmiş ve sosyokültürel işlevleri bağlamında güreş, spor ve oyun kategorisinde toplumsal işlevsel yöntemle değerlendirilmiştir. Sen Petersburg Rusya Bilimler Akademisi, Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesinde A.406'da kayıtlı bulunan Pehlivanlık risalesi, metin merkezli inceleme yöntemiyle ele alınmış, geleneksel meslekler bağlamında pehlivanlıkta uyulması gereken etik sınırlar ve yükümlülükler incelenmiştir. Ayrıca alplık ve

pehlivanlık kavramları, pehlivanlık ahlakı, pehlivanlığın menşei ve pirleri, Uygur Türklerinde risalecilik geleneğinin sözlü ve yazılı kültürle ilişkisi esas alınarak bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

1. Uygur Türklerinde Pehlivanlık ve Güreş

“Palvan” kelimesi *Uygur Tilinin İzahlık Lugatında* “ 1. (isim) Fiziksel olarak güçlü, kuvvetli, cesur; batur kişi, 2. (sıfat) Savaşta, güreşte güç göstererek batur olarak adlandırılan; pehlivan yiğit, 3. (sıfat) Kargı atmakta, savaşmakta mahir.” (UTİL, A-P, 1990, 658) şeklinde tanımlanmaktadır. Pehlivanlık, Uygur Türkleri arasında, sadece güreşçiler için kullanılan bir adlandırma olmayıp tıpkı Selçuklular dönemindeki ve Osmanlı'nın ilk dönemlerindeki adlandırmaya benzer şekilde ahlaki erdeme sahip olan ve aynı zamanda kahramanlık vasfını taşıyan alp kişilere verilen bir ad ve unvan mahiyetindedir. Nitekim incelemiş olduğumuz “Pehlivanlık” risalesinde tasvir edilen pehlivanın silah kullanması, ok atması ve mesleğini erdemli bir şekilde icra etmesi için uyması gereken düsturlar sıralanmış, bu düsturlara uymayan pehlivanların ahirette cezalandırılacağı bildirilerek pehlivanlığın etik sınırları çizilmiştir.

Uygur Türkleri Türkiye Türkçesindeki “güreş” kelimesine karşılık olarak “çeliş”; “güreşçi, pehlivan” kelimesine karşılık olarak “çelişçi, palvan, zor, küçtüngür, noçi” kelimelerini kullanmaktadır (Necip, 1995, 76; Rehimi, 2014, 25; Kadir, 2015, 18). Bu kavramlar arasında “palvan” unvanı her güreşçiye verilmemekte, palvan unvanını alabilmek için kişinin kendi bölgesindeki üç güreşçiyi mağlup etmesi gerekmektedir (Rehimi, 2014, 25).

Uygur Türklerinin tarihinde meşhur birçok alp pehlivan bulunmaktadır. Sadir Palvan, bu pehlivanlardan biri olup 1798 yılında Gulca (İli)'ya bağlı Moltohtiyuzi (Mollitohtiyuzi) köyünde çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Yaşamı boyunca haksızlığa, zulme ve baskıya karşı direnişte Uygur Türkleri arasında bir sembol hâline gelen Sadir Palvan hakkında çeşitli efsaneler³ ve halk şiirleri teşekkül etmiştir. Sadir Palvan'ın pehlivanlık unvanını alması hakkında anlatılan efsanelerden biri şöyledir:

“Sadir Palvan, çiftçilerin başı olup, Mançu yöneticileriyle mücadele ettiği günlerde yiyecek içecek temin etme konusunda zor duruma düşmüş. Fakat halkın hiçbir şeyine dokunmamış ve hükümet konağından ganimet alıp, isyancıların yiyecek içecek sıkıntısını gidermek istemiş. Bunun için güçlü yiğitlerinden birkaçını yanına alarak, Bayanday'daki hükümet konağının kalesine gelmiş. Kalenin hemen yanında bir ahır bulunuyormuş. Sadir, beline bir ip bağlayarak kaleye çıkmış ve kaleden aşağı inerek ahırdaki büyük bir öküzü boynundan bağlamış, tek başına bu öküzü kalenin üzerine çekerek çıkarmış ve kalenin yanında bekleyen arkadaşlarına öküzü iple sarkıtmış. Onun tek başına bir öküzü yüksek kaleye çekip çıkardığını duyan halk, Sadir'i kutlamış ve o günden sonra ona ‘Pehlivan’ namını vermiş (Rahman,

3 Sadir Palvan'ın doğumu ve yaşamı ile ilgili anlatılan efsanelerden biri şöyledir:

“Sadir, doğduğunda ‘inga’ diyerek ağlamak yerine, atmaca gibi gözlerini açarak ebeye bakıp gülümsemiş. Bu durumu gören babası Hoşehmet: ‘Allah Allah! Çocuk dünyaya gözünü açmasıyla birlikte ağlar. Benim bu çocuğumun ne özelliği var ki ağlamak yerine gülüyor.’ diye şaşırmış. Bunun üzerine yurdun aksakalları: ‘Bu da Allah'ın kerameti, çocuğunun alınına, ömür boyu kesinlikle ağlamayan Rüstem gibi bahadır olsun yazılmış!’ diyerek sevinmişler. Gerçekten Sadir, on beş yaşından itibaren hiçbir şeyden korkmayan, cesaretli bir pehlivan olarak büyümüş ve yurtta ‘Pehlivan’ namıyla şöhret kazanmış. Basına çok büyük belalar gelse de, düşmanlar çeşitli eziyetlerde bulunsa da hiç ağlamamış. Ömrü boyunca bir defa bile ağlayıp gözyaşı dökmemiş.” (Rahman, 1986, 202; Öger, 2012, 113).

1986, 203; Öger, 2012, 113).”

Atuşlu Héyt (Seyit) Noçi de bahsi geçen alp pehlivanlardan biri olup hakkında teşekkül etmiş bir destan bulunmaktadır. Seyit Noçi, Kâşgar’da zulüm ve haksızlığın had safhaya ulaştığı zor günlerde Samet adında bir dokuma ustasının hanımı Gülnisa Peri’nin oğlu olarak dünyaya gelir. Seyit, ergenlik çağına gelince, Kâşgar civarındaki güreş müsabakalarına katılır ve büyük başarılar elde eder. Kimse onun sırtını yere getiremez, öyle ki bir eliyle harman taşını kaldırıp 30-40 adım yürüyebilecek güçtedir. Duvarlara vurduğu zaman duvarlar delinir, omzuyla boğayı kaldırır. Seyit, babası ve annesinden yurdunun başına gelen felaketlerin, istilaların ve Yakup Bey, Sadir Palvan gibi alp yiğitlerin bu zulme karşı verdiği mücadelelerin hikâyelerini dinler. Seyit, bu millî şuurla büyür ve idealize edilmiş bir kahraman alp tipi olarak destanda tasvir edilir (İnayet, 2005, 226; Kadir, 2015, 18).

Abliz Tohsun da günümüzde Uygur Türkleri arasındaki ünlü pehlivanlardan biridir. Üç vilayet inkılabı döneminde Gulca’da yapılan güreş müsabakalarında kimsenin galip gelemediği bir pehlivan olarak ün salmış, yurdun çeşitli bölgelerinde yapılan güreş müsabakalarında üstün başarılar elde etmiştir (Kadir, 2015, 18).

Güreş, Uygur Türkleri arasında köklü bir geçmişe⁴ sahip olan geleneksel oyunlar ve rekreatif etkinlikler arasında yer almaktadır. Dinî, millî ve mevsimlik bayramlarda, zara hetme, seyle-barevet ve meşrep toplantılarında, çeşitli toy, düğün, eğlence ve kutlama merasimlerinde rekreatif bir etkinlik olarak güreş oyunları düzenlenmekte veya yerel ve ulusal bağlamda güreş müsabakaları yapılmaktadır. Bu etkinlik ve müsabakalar, seyirci karşısında pehlivanların gücünün sınındığı ve gayretinin, yiğitliğinin ispatlandığı toplumsal bağlamlara dönüşmektedir (Uygur Helk Egiz Edebiyatı Kamusi, 2005, 274). Örneğin Kurban Bayramı’nda, Kâşgar “Heytgah Camisi” avlusunda ve yurdun çeşitli meydanlarında cambazlık, koç ve horoz dövüşü, oğlak tartış (oğlak kapmaca) ve güreş müsabakaları düzenlenmektedir (Ependi, 2007, 269-270; Hebibulla, 2000, 309-310).

Nevruz Bayramı, Uygur Türkleri için, aynı zamanda, geleneksel bir spor bayramıdır. Nevruz süresince cambazlık, oğlak tartış ve güreş gibi alanlarda birçok spor müsabakası düzenlenmektedir. Güreş müsabakaları her yaş grubunu kapsamakta olup kazanan güreşçilere “küçtüngür” unvanı verilmekte ve küçtüngürlere kıymetli kumaşlardan dikilmiş kıyafetler giydirilip bellerine el işlemesi “belbağ” (kemer, kuşak) bağlanmaktadır (Öger, 2013, 149; İnayet, 2004, 427). Nevruz Bayramı’nda düzenlenen etkinliklerden biri de av törenleridir. Bu törende avcı, pehlivan ve nişancılar tüfeklerini omuzlarına asıp av köpeklerini de yanlarına alarak aşağıdaki koşacağı söyleyip ormana doğru at koştururlar.

“Noruz keldi cahanga, ov kilgili çikarmiz,

Kaygu başgan köñülni tağda yürüp açarmiz,

Cirgilara añ atip buğa-kiyik aşarmiz,

4 Uygur Türkleri arasında tarihi çok eski dönemlere kadar uzandığı bilinen güreşin ilk olarak ne zaman, nerede ve nasıl yapıldığına dair tarihi kaynaklarda kesin bilgi bulunmamakla birlikte avlanma ihtiyacına binaen ilkel toplumlarda ortaya çıktığı düşünülmektedir. 1957 yılında Şanglinfen bölgesindeki bir mezarda bulunan bakır levhalarda ve 1983 yılında Maralbaşının Çoñ Tim Harabelerinde bulunan küçük bir heykelde geleneksel Uygur güreşinin tasvir edildiği görülmektedir (Rahman vd., 1996, 203; Hebibulla, 2000, 461; Rahman, 1996, 162). Günümüzde Şincan Özerk Bölgesinde 1958 yılında “Kespîy İştatlıq Çélişiş Komandisi” adında mesleki bir yönetim örgütlenmesi kurulmuş olup burada eğitim alan güreşçiler ulusal ve uluslararası müsabakalarda birçok başarı elde etmiştir (Kadir, 2015, 19).

*Térisini tasma kilip müñgüzni satarmiz,
Kol-putiniñ paçiki kamçıga deste bugün.*

*Nevruz geldi cihana, avlanmaya çıkarız,
Kaygı dolu gönli, dağda gezip açarız,
Derelerde av avlayıp ceylan geyik aşarız,
Derisini tasma edip boynuzunu satarız,*

Eli, ayağı, bacağı kamçıya saptır bugün (Hebibulla, 2000, 357; Öger, 2013, 151)."

Nevruz Bayramı'ndan sonra 4. ayda kutlanan Sara Bayramı'nda (sehra hatmisi olarak da adlandırılır) ve baharın başlangıcını kutlamak amacıyla düzenlenen bahar seylesinde güreş müsabakaları yapılmakta ve pehlivanlar çeşitli hediyeler ile ödüllendirilmektedir (Rehimi, 2014, 29). Bahar mevsiminde suyollarını temizleyip açmak amacıyla yapılan "su başlaş murasiminde" arklar temizlenip yemekler yendikten sonra erkekler arasında güreş müsabakaları düzenlenmektedir (Ependi, 2007, 269-270; Hebibulla, 2000, 309-310; Öger, 2013, 137, 187).

Uygur Türkleri arasında güreşin yer aldığı bir diğer toplumsal bağlam meşrep toplantılarıdır. Uygur meşrepleri⁵, çeşitli müzik türleri, şarkı, dans ve oyunları ihtiva eden eğlenme, eğitime ve öğretme işlevlerine sahip, kültürel etkinlikler olarak Uygur Türkleri arasında yaşatılmaktadır (Davut - Abliz, 2015, 1-2). Katılımcı sayısının fazla olduğu Nevruz meşrebi, bahar meşrebi, Kilyaň meşrebi ve otuz oğul meşrebi gibi meşreplerde güreş, nağme ve ussul (halk dansı) icrasından sonra dinlenmek amacıyla yapılan koç, horoz, köpek dövüşü, oğlak tartış ve at yarışı gibi rekabete dayalı meşrep oyunları arasında yerini almaktadır. (Davut - Muhpul, 2011a, 59; Davut - Muhpul, 2011d, 104-107; Celil, 2010, 44-45; Davut ve Abliz, 2015, 158). Meşreplerde güreş oyunu, tüm meşrep oyunları sergilendikten sonra başlamaktadır. Oyun süresince gönüllü güreşçiler meydana çıkıp rakiplerini güreşe davet ederler. Her yaş ve cinsiyetten güreşçinin yer aldığı bu oyuna çocuklar, gençler, orta yaşlılar katılır. Kadınlar eşleri ile güreşmek üzere meydana çıkarlar. Güreşten sonra tekrar toplu usuller oynanarak kazanan güreşçilerin hediyeleri verilir (Davut ve Muhpul, 2011b, 82). Dolan bölgesinde eskiden ava giden kişileri uğurlamak için de meşrep düzenlenmekteydi. Meşrep süresince hayvanlar kesilip çay ikram edilerek avın başarılı geçmesi için dua edilirdi. Av bitiminde tekrar meşrep düzenlenir ve bu meşrep gün ağarınca dek sürerdi. Büyük meydanlarda ateşler yakılarak av kutlanır, aslan, kaplan, ayı ve tilki gibi yırtıcı hayvanları avlayanlara "palvan" (pehlivan, savaşı, bahadır) unvanı verilirdi (Davut - Muhpul, 2011c, 9).

Güreş bütün toplumlarda beden eğitimi amacıyla yapılan geleneksel bir spor olarak yaşatıldığı her toplumda kendine özgü bir karaktere bürünmüştür. Uygur Türkleri arasında da güreş, ulusal bir hüviyet kazanmış olmakla birlikte yurt içindeki bölgelere göre güreş icrasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim Kâşgar, Atuş Konaşehir ve Yenişehir bölgelerindeki güreş teknikleri ile Hoten, Yarkent, Kagilik, Mekit ve Yopurğa bölgelerindeki tekniklerin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Yine Turfan ve Kumul bölgelerinin güreş tekniklerinin kendine özgü nitelik ve kuralları bulunmaktadır⁶ (Uygur Helk Egiz Edebiyatı Kamusi, 2005, 274-

5 Uygur Türklerinde meşrep geleneği, icra bölgeleri ve özellikleri hakkında detaylı bilgi için bk. (Gönel Sönmez, 2017).

6 Uygur Türkleri arasında güreş oyunları ve müsabakaları sırasında kullanılan güreş yöntem ve teknik-

276).

Güreş müsabakaları, seyircilerin sayısına bağlı olarak çimen ile sert veya yumuşak toprak zeminde düzenlenebilmektedir. Seyirciler, güreş meydanının etrafını çevreleyecek şekilde daire biçiminde oturduktan sonra güreşçiler, millî kıyafetlerini giyip bellerine, kuşak (pota, belbağ) bağlayarak bir kenarda meydana davet edilmeyi beklerler. Güreş müsabakaları, iki sorunbeşi (yönetici, hakem) tarafından yönetilir. Güreş, sorunbeşinin güreşçileri meydana davet edip kuralları hatırlatması ve başlama işaretini vermesiyle başlar. Güreş sırasında kurallara uymadığı tespit edilenler yarışmadan elenir. Ayrıca kuralına uygun olmayacak şekilde rakibini yenen kişi de mağlup sayılır (Kadir, 2015, 19).

Uygur Türkleri arasında güreş gönüllülük esasına dayanan rekreatif bir oyun şeklinde düzenlenebileceği gibi bölge içinde veya bölgeler arasında müsabaka şeklinde de düzenlenmektedir. Gönüllülük esasına dayanan güreşte önce yaşça küçük çocuklar güreşmekte sonra sıra yaşça büyük olana doğru ilerlemektedir. Rakipler arasında yaş farkının gözetilmediği bu güreşte yenilen kişinin yerine sıradaki kişinin çıkması suretiyle oyun devam etmektedir. Müsabaka şeklinde düzenlenen güreşler, bir bölgenin çocuk veya yetişkin güreşçileri ile diğer bölgenin çocuk veya yetişkin güreşçileri arasında yapılmakta her bölge, kendi pehlivanının heybetini göstermeye çalışmaktadır. Müsabakada üç güreşçiyi yenen kişi, o bölgenin “palvan”ı unvanını alır. Kendi bölgesi dışındaki üç “palvan”ı yenen güreşçilere ödül olarak koyun kellesi verilir. Nahiyeyi temsil eden bölgeden seçilen pehlivanlardan üç kişiyi yenen pehlivan büyükbaş bir hayvan kellesi veya eyerli at ile ödüllendirilir. Ödüllerin niteliği her bölgenin ekonomik durumuna göre belirlenir (Kadir, 2015, 20-21; Rehimi, 2014, 25).

2. Pehlivanlık Risalesi ve Özellikleri

“Genellikle 13 cm uzunluğunda, 9 cm genişliğinde ve daha çok cepte taşınabilecek nitelikteki el yazmaları” şeklinde tanımlanan risaleler “çiftçilik, tüccarlık, ağaç oymacılığı, çobanlık, sepetçilik, çömlekçilik, dericilik, aşçılık⁷ gibi mesleklerin ortaya çıkışını, mesleğin pirlirini, mesleği icra edenlerin uyması gereken kuralları ve icra sırasında okunması gereken ayet ve duaları içeren eserlerdir (Öger - Kaşgari, 2016, 152).”

Sen Petersburg Rusya Bilimler Akademisi, Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesinde A. 406 kayıt numarası ile yer alan pehlivanlık risalesi geç dönem Çağatay Türkçesi ile yazılmış olup 9 varaktan oluşmaktadır. Risalenin sonunda leri genel olarak şu şekildedir:

- Güreşçiler kuşak (belbağ, pota) bağlayıp meydana çıkarlar, güreşin başlama komutu sorunbeşi (hakem, yönetici) tarafından pehlivanların birbirinin kuşağını kuralına uygun şekilde tutmasıyla verilir. Pehlivanlar bel tutuşup maharetlerini gösterirler. Bu güreş merdane bir güreş türü olup kafa ile vurmak ve tırnaklamak gibi hareketler yasaktır. Sırtı yere getirilen güreşçi mağlup olur.
- Güreşçiler kuşak bağlayıp meydana çıkıp bel tutuştuktan sonra sorunbeşi başlama komutunu verir. Hareket kısıtlaması olmaksızın güreş yapılır. Yıkılan kişi mağlup sayılır.
- Güreşçiler bellerine kuşak bağladıktan sonra, sağ bacaklarına da pota (kuşak) bağlayarak meydana çıkarlar ve sağ elleri ile bellerindeki kuşağı tutarken sol elleri ile bacağındaki kuşağı tutarlar. Bu güreş türünde kısıtlayıcı bir hareket bulunmaz. Güreşçiler, her rakibi ile üç kez güreşir, bu üç güreşte iki kez yıkılan güreşçi mağlup sayılır (Kadir, 2015, 20; Rahman vd., 1996, 203; Uygur Helk Egiz Edebiyatı Kamusi, 2005, 274-276).

7 Bahsi geçen geleneksel meslekler, Çağatay Türkçesi ile yazılmış risaleler ve özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Alyılmaz, Semra, 2011; Erbay, Fatih, 2012; Eker ve Zal, 2014; Alper, Serap, 2016; Çakmak, Serkan, 2016; Alper, Serap, 2017; Öger ve Tek, 2017a; Öger ve Türk, 2017; Öger ve Tek, 2017b; Kotan, Hüsnâ, 2019; Uysal, İdris Nebi, 2020; Yıldız Çakmak, Merve, 2022; Karaca, Mehmet Mustafa, 2022; Öger, 2022).

çarşamba günü yazıldığı, müstensihinin Şahrtura mahallesinden Molla Abdullah İmam Ahun olduğu ve risale sahibinin Yarbaşı Tohti Ahun olduğu bilgileri bulunmaktadır. Risale metni, “*Ne’üzü bi’llâhi mine’z-zâlik vallâhü a’lem*” ifadesinin ardından Farsça;

*“Her ki hâned du‘â tam‘a dârem
Zanki men bende-yi guneh-kârem
Şud bu tevfiğ-i Hudây-ı lâ niyâm*

İn risâle-yi rûz-i çahârşenbe tamâm mişved⁸” beyiti ile sona ermektedir.

Hz. Muhammed’in ümmetinin bir mücadele esnasında kâfirlere mağlup olması üzerine üzülmeye sonrasında Allah’a münacat etmesi ile başlayan risalenin muhtevası genel olarak şu şekildedir:

- 1) Hz. Muhammed’in duası üzerine Cebrail vasıtasıyla Hz. Davud’a silah yapımının öğretilmesi,
- 1) Pehlivan İsmail Rumi ve Abdullah Yemeni’nin silah kullanarak kâfirleri mağlup etmesi,
- 2) Müslümanların birbirine silah yapımını, kullanmayı öğretmesi ve kâfirlerin zulmünden kurtulmaları,
- 3) Pehlivanlık mesleğinin silsilesi,
- 4) Mesleğe ait araç-gereçlerin kullanımı sırasında okunması gereken ayetler,
- 5) Pehlivanlığın faziletleri,
- 6) Pehlivanlığın hükümleri,
- 7) Meslek icrası sırasında risaledeki hükümlere uymanın önemi ve faydaları,
- 8) Risaledeki düsturlara uymayanların kıyamet günündeki kötü halinin tasviri.

Risalede silah yapımının öğrenilmesi ve kullanılmaya başlanması, Müslümanların, kâfirlerin zulmünden kurtulması için Hz. peygamberin duası ve Allah’ın “öz fazl-ı keremi” ile bu bilgiyi Hz. Davud’a öğretmesi şeklinde kutsal bir olaya dayandırılmıştır. Nitekim Müslümanlar silah kullanmaya başladıktan sonra kâfirlerin zulmünden kurtulmuştur. Bu kutsaldan haberdar olarak vazifesini yerine getirmesi gereken pehlivanların silsilesi, kâfirlerin silah ile mağlup edildiği savaşta orada bulunduğu rivayet edilen Usta İsmail Rumi ve Usta Abdullah Yemeni’den başlamak üzere Usta Said Gerhi, Usta Azm Kirmani, Hacı Pehlivan Ahmed Zemeci, Pehlivan Ahmed Zemeci’nin üç yüz öğrencisi ve üç yüz evliyaya dayandırılmaktadır.

Pehlivanlık mesleğinin icrası sırasında silahı eline alırken ve atarken, kispet bağlarken, ok atarken okunması gereken “ayetler” bulunmaktadır. Risalede bu ayetler ve sırası şu şekilde verilmiştir:

Silahlı eline alırken: “*rabbu külli şey’in ve veraşuhu*”¹⁰,

Silahlı ateşlerken: “*sübhānallāhi ve’l-hamdülillāhi velā ilāhe illallāhü vallāhü ekber*”¹¹,

Kispet bağlarken: “*naşrun minallāhi ve fetḥun qarīb ve beşşiri’l mü’minin*”¹²,

8 Bundan Allah’a sığınırız, Allah daha iyi bilendir.

9 “Her okuyandan dua etmesini beklemekteyim, Zira ben günahkâr bir kulum. Uykusu olmayan Hudanın yardımı ile bitti. Bu risale Çarşamba günü bitti tamam.”

10 “Her şeyin rabbi, ardından kalacak varisi.”

11 “Allah’ı tespih ederim, hamd Allah içindir, Allah’tan başka ilah yoktur ve Allah büyüktür.”

12 “Yardım Allah’tandır ve fetih yakındır ve müminleri müjdele.” (Saff suresi 13. ayet).

Barut koyarken: “summün bukmün ‘umyün fehum lā yerci‘ün”¹³,

Ok atarken: “*ve’l kâzımîne’l-gayza (ve’l ‘afîne) ‘ani’n-nâs, vâllahü yuhıbbü’l-muhsinîn.*”¹⁴,

Oku sadağa koyarken: “*yâ ğafûru ya şekûru bismi’llâhi Allâhu ekber*”¹⁵,

Fitul kararken: “*yâ ‘alîm ya kerîm*”¹⁶,

Tetiği tutarken: “*yâ ħayy yâ ħayyüm*”¹⁷,

Ok koyarken: “*Allâhümme nûr ħalbî Allâhümme şıhrî*”¹⁸,

Fitul koyarken “*vâllahü yuhıbbü’l-muhsinîn*”¹⁹,

Fitili ateşlerken: “*yâ ğaffâru yâ settâru*”²⁰,

Risalede pehlivanlıkta on iki fazilet olduğu bildirilmiş ve bu faziletler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Eli açık, cömert olmak,
2. Herkese karşı mert olmak,
3. Elinden geldiğince yeterli, yararlı olmak,
4. İnanet, iyilik,
5. Keramet, ihsan,
6. Temizlik,
7. Emanete hıyanet etmemek,
8. Dedikodu, gıybet yapmamak,
9. Doğru olmak,
10. Haramdan uzak olmak,
11. Yalan söylememek,
12. Her zaman Hüda yolunda olmak ve (bu yoldan) istifade etmek.

Ayrıca pehlivanlıkta uyulması gereken üç hüküm bulunmaktadır. Bu hükümler:

1. Malını, mülkünü misafire sarf etmek,
2. Beş vakit namaz kılmak,
3. Karşılaştığı kişilere hâl hatır sormak şeklinde ifade edilmiştir.

Risalede ele alınan pehlivanlık mesleğini icra edenlerin taşıması gereken erdemler, uyması gereken hükümler değerlendirildiğinde Türk kültüründeki alp tipine karşılık olacak şekilde bir tipoloji oluşturulduğu görülmektedir. Pehlivan kişinin dinî ve millî bir şuurla mesleğini icra etmesi gerektiği bildirilmekte, cömertlik, mertlik, iyilik, doğruluk, güvenilirlik, misafirperverlik gibi değerler ulaşılması gereken bir erek olarak sunularak mesleğin etik sınırları belirlenmektedir. Bunun yanı sıra pehlivanın beş vakit namaz kılarak dinî vecibeleri yerine getirmesi ve sosyal yönüyle toplumsal iletişim sağlaması gerekmektedir. Dolayısıyla pehlivanlık mesleğini icra edecek kişinin, sadece ferdî ve dinî değil aynı zamanda toplumsal ve millî misyonlar üstlenmesi gerektiği görülmektedir.

Risalenin sonunda bu mesleği düzgün şekilde yapıp bahsi geçen faziletleri taşıyan ve hükümleri yerine getiren pehlivanın, mesleğinden kazandığı lokmanın he-

13 “Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler.” (Bakara suresi 18. ayet).

14 “Öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah güzel davrananları sever.” (Ali İmran suresi 134. ayet).

15 Ey affedici, ey bol veren, Allah’ın adıyla ve Allah büyüktür.

16 Ey bilen, ey cömert olan.

17 Ey hayat sahibi, ey güç sahibi.

18 Allah’ım kalbimi aydınlat ve yalnızlığımı gider.

19 Allah güzel davrananları sever. (Ali İmran suresi 134. ve 148. ayet).

20 Ey bağışlayan, ey günahları gizleyen.

lal olduğu ifade edilmektedir. Risaleye hürmet etmeyen ve cuma günleri meslek pirlarını anmayan pehlivanların kıyamet gününde mahcup, rüsva olarak “adı haram olan domuzlar” ile birlikte olacağı, Hazreti peygamberin şefaatine nail olamayacağı ve bu dünyada yerinin har olup kesinlikle muradına eremeyeceği bildirilmektedir.

Sonuç

Meslek risaleleri, mesleklerin menşesi, pirları, meslek icrası sırasında uyulması gereken hükümlerin izahı, meslek erbabının taşıması gereken faziletler, mesleğin icrasında okunması gereken ayet ve dualar ile bahsi geçen hükümlere uyulmaması durumunda her iki dünya yaşamında verilecek olan ödül ve cezaları ihtiva eden küçük hacimdeki el yazması eserler olarak Uygur Türklerinin kültüründe önemli bir yere sahiptir. Muhteva, dil ve üslup özellikleri incelendiğinde İslamiyet’in kabulünden sonra sözlü gelenekten beslenerek yazıya geçirildiği tahmin edilen risaleler, meslek ahlakı bağlamında İslami kaidelere göre temellendirilmiş, böylece geleneksel meslek ve meslek erbaplarına inanç sistemi içerisinde kutsal bir kimlik atfedilmiştir.

Meslek risaleleri genel olarak besmele, hamdele, salvele, Allah’ı zikir, peygambere salat ve selam ile söze başlamaktadır. Pehlivanlık risalesi, diğer meslek risalelerinden farklı olarak Hz. Peygamberin duası üzerine silah yapımının ve kullanımının Müslümanlara öğretilmesi ve Müslümanların kâfirlerin zulmünden kurtulmasını konu alan kutsal bir olay ile başlamaktadır. Bahsi geçen bu olayla meslek icrası sırasında kullanılan aracın menşesi, ilahi bir kaynağa dayandırılarak gaza ve cihat sırasında kullanılan silah, din uğruna verilen mücadelede kutsal bir imgeye dönüştürülmüştür. Böylece meslek erbabının silah kullanımı sırasında titiz davranması için uyarıcı bir etken oluşturulmuştur. Ayrıca mesleğe ait iş ve işlemlerin gerçekleştirilmesi sırasında okunması gereken belirli ayetler vasıtasıyla bu uyarıcı etkenler, bir üst kategoriye taşınmıştır.

Risalelerde yer alan diğer bir husus, meslek erbabının erişmesi gereken fazilet ve uyması gereken hükümlerle ilgilidir. Pehlivanlık risalesi bu hususlar bağlamında değerlendirildiğinde pehlivanların dinî ve millî hassasiyetleri gözetmesi gereken “alp” bahadır tipolojisiyle tasvir edildiği ve meslek erbabına birtakım sorumluluklar yüklenerek toplumsal itibarı artırdığı görülmektedir. Bu tipolojik algı, Türk kültüründe “alplık” ve “pehlivanlık” kavramlarının, eş değer nitelikteki toplumsal kimlikler için verilen bir ad ve sıfat hüviyetinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Pehlivanlık mesleğinin pirlarının, risalenin başlangıcında nakledilen kutsal olayda yer alan Usta İsmail Rumi ve Usta Abdullah Yemeni’den başlamak üzere içerisinde üç yüz evliyanın da bulunduğu bir silsileye bağlanması, meslek erbabının dolaylı olarak Allah’ın emri ve Hz. Peygamberin arzusu yolunda amel kıldığını göstermekte ve bu yolda bir gönül bağı oluşturmaktadır. Ayrıca meslek pirlarının her cuma günü yâd edilmesi gerekliliği, bu bağın tazelenmesine ve sürekliliğine vesile olmaktadır.

Risalenin başlangıcından sonuna kadar pehlivanlık mesleğinin, dinî ve millî motifler vasıtasıyla ele alınması, bu mesleğin tarihî dönemlerden itibaren Uygur Türkleri arasındaki toplumsal kimliğini göstermektedir. Nitekim pehlivanlık, Uygur Türklerinin sosyokültürel yaşamında geçmişten itibaren önemini korumaya devam etmekte ve pehlivanlar, günümüzde de toplumsal itibarları ile Uygur Türkleri arasında statüsünü muhafaza ederek mesleğini icra etmektedir.

Kaynaklar/References

- Alper, Serap. "Aşçılık Risalesi (Risale-i Aş-fezlik)". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 6/4 (2017), 2027-2066.
- Alper, Serap. "Risale-i Sâbûn-Gerlik". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2016), 45-69.
- Altınölçek, Semih. "Güreş Karşılaşmalarında Müziğin Yeri ve Önemi". *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* 2/1 (2010), 321-328.
- Alyılmaz, Semra. *Risâle-i Mûze-dûzluk (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Elik Yayınları, 2011.
- Célil, Emet. "Nom Helkinin Bahar Meşripi Toğrisida". *Turpan Edebiyatı* 5 (2010), 42-46.
- Çakmak, Serkan. *Jarring Koleksiyonundan Uygurca Meslek Risaleleri (Giriş-İnceleme Metin-Dizin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Davut Rahile - Abliz, Hélimgül. *Uygur Meşrepliri Hekkide Omumiy Bayan*. Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, 2015.
- Davut Rahile – Muhpul, Yasin. *Uygur Meşrep Medeniyiti I*. Urumçi: Şincan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı, 2011a.
- Davut Rahile – Muhpul, Yasin. *Uygur Meşrep Medeniyiti II*. Urumçi: Şincan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı, 2011b.
- Davut Rahile – Muhpul, Yasin. *Uygur Meşrep Medeniyiti III*. Urumçi: Şincan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı, 2011c.
- Davut Rahile – Muhpul, Yasin. *Uygur Meşrep Medeniyiti IV*. Urumçi: Şincan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı, 2011d.
- Dervişoğlu, Mehmet. *Kırkpınar Güreşleri'nin Halkbilimsel Açından İncelenmesi*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Eker, Ümit-Zal, Ünal. "Risale-i Temürçilik". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 4 (2014), 11-23.
- Ependi, Enver Tursun. *Uygur Örp-Adetleridin Örnekler*. Urumçi: Şincan Üniversitesi Neşriyatı, 2007.
- Erbay, Fatih. "Çağatay Türkçesiyle Yazılmış İki Risale: Risâle-i Çârvâdârcılık ve Risâle-i Dihkânçılık". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 9/4 (2012), 103-124.
- Gönel Sönmez, Tugba. *Uygur Meşrepleri Üzerine Bir İnceleme*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Gül, Mehmet vd. "Türk-İslâm Medeniyetinde Spor Kültürü: Okçuluk, Binicilik ve Güreş Özelinde Olgular". *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 16/31 (2021), 119-136.

- Güven, Özbay. “Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 9/27 (2003), 69-106.
- Güven, Özbay. *Türklerde Spor Kültürü*. Ankara: AKM Yayınları, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, 1992.
- Hebibulla, Abdurehim. *Uygur Etnoğrafiyisi*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 2000.
- Hünkâr Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi*. haz. Hamiye Duran - Dursun Gümüšoğlu. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi, 2010.
- İnayet, Alimcan. “Seyit Noçi Destanı ve Seyit Tipi Üzerine”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 5/2 (2005), 219-228.
- İnayet, Alimcan. “Uygurlarda Nevruz”. *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*. Ankara: AKM Yayınları, 2004, 423-433.
- Kadir, Tursun. *Uygur Enenivi Balilar Oyunliri*. Urumçi: Şincan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı, 2015.
- Karaca, Mehmet Mustafa. “Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Hayvancılık Risalesi: Risale-i Çârvâçılık”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 28 (2022), 84-105.
- Kotan, Hüsnâ. “Risale-i Serteraş”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 63 (2019), 563-591.
- Necip, Emin N. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. çev. İklil Kurban. Ankara: TDK Yayınları, 2008.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvetname”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/264-265. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Öger, Adem - Kaşgari, Nuriman Abdureşit. “Uygurlarda Risalecilik Geleneği ve Rengrizlik Risalesi”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 41 (2016), 151-183.
- Öger, Adem. “19. Yüzyılda Yetişmiş Bir Uygur Halk Kahramanı ve Şairi: Sadir Palvan”, *Karadeniz* 13 (2012), 110-119.
- Öger, Adem. “Uygurlarda Geleneksel Meslekleri Konu Alan Çağatayca Bir Eser: Kitâb-ı Garîbî”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 104 (Aralık 2022), 453-469.
- Öger, Adem. *Uygur Türklerinde Törenler ve Bayramlar*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Öger, Adem-Tek, Recep (ed.). *Risâle-i Dehkânçılık (Çiftçilik Risalesi)*. haz. Ahmet Turan Türk- Ekber Enveri-Zulhayat Ötkür-Kamile Serbest. Ankara: Gazi Kitabevi, 2017a.
- Öger, Adem-Tek, Recep (ed.). *Risâle-i Müze-düzlük (Ayakkabıcılık Risalesi)*. haz. Ahmet Turan Türk- Ekber Enveri-Zulhayat Ötkür-Kamile Serbest. Ankara: Gazi Kitabevi, 2017b.

- Öger, Adem-Türk, Ahmet Turan (ed.). *Risāle-i Nān-vāyılık (Fırıncılık Risalesi)*. haz. Recep Tek- Serkan Çakmak-Zulhayat Ötkür-Kamile Serbest. Ankara: Gazi Kitabevi, 2017.
- Özdemir, Murat. “Türk Kültüründe Pehlivanlık Kavramı”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5/12 (2018), 558-564.
- Rahman, Abdükerim vd. *Uygur Örp Adetleri*. Urumçi: Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, 1996.
- Rahman, Abdükerim. *Yipek Yurtidiki Epsane-Rivayetler*. Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, 1986.
- Rahman, Abdülkerim. *Uygur Folkloru*. çev. Soner Yalçın - Erkin Emet. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Rehimi, İbrahim. *Uygur Enenivi Örp Adetleri*. Urumçi: Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, 2014.
- Şükun, Ziya. *Farsça-Türkçe Lugat I, Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996.
- Torun, Ali. *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nameler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Uygur Helk Egiz Edebiyatı Kamusi C.11*. Abdurahman Ebey (ed.). Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, 2005.
- Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti, “A-P”*. haz. Şincan Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til Yézik Hizmiti Komitéti Lugat Bölümü. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1990.
- Uysal, İdris Nebi. *XX. Yüzyıl Başlarında Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni Tabibçılığ (Giriş – İnceleme-Metin- Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2020.
- Yıldız Çakmak, Merve. “Risāle-i Koyçılığ Giriş-Yazı Çevirimi-Aktarma”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 20 (2022), 31-42.

Ek/Appendics:

Ek 1: Transkripsiyonlu Metin

[1b] Ol kāfirğa hiç herbe kār kılmadılar. Hazret-i peygamber şallāhu ‘aleyhi vesellem bisyār melül boldı hiç t̄akatları kalmadılar şol s̄a‘at t̄a‘athāneğa kirdilar. Secde kılıp münacāt kıldılar. Ey bārā hūdāyā cem‘i maḥlūkāt ve mevcūdātlarını öz fazl-ı keremiñ birle yaratıpsen bu kāfirlar mü‘min bendeleriñni bisyār teñ kıldılar bir herbe ‘it̄a kılsañ bendeleriñge dip aydı. Fer digār [2a] ‘ālemdin nidā keldi ey dostüm Muḥammed ğam yimagil dip hazret-i mihter ‘ālemğa nidā keldi barıp sidretü’l-müntehādın bir t̄aş alıp Dāvūdğa bergil. Dostüm Muḥammedge miltıç teyyār kılıp bersün. Tarḥi t̄ufekge oğsa bolğay anı kāfirlar tarafıge atsun. Meniñ kudretimni müşāhede kılson dip yārlığ kıldılar. Şol zamān Hazret-i Cebrā’il ‘aleyhisselām bir fāre [2b] t̄aş alıp kelip Dāvūd ‘aleyhisselāmğa berdiler. Fer digār ‘ālemdin yārlığ tegürdiler. Şol s̄a‘at Dāvūd ‘aleyhisselām miltıç attılar. Fehlivān İsmā‘il Rūmī

kundağ saldılar. Usta ‘Abdullah Yemenî bu iki üstâdlar alıp çıkıp attılar. Kâfirlar dermânde bolup t̄akat kılamagay kaçtılar. Müslümânlar haq te’âlâğa şükri-şenâ kılıp hüşhâl ve hürrem boldılar. Andın keyin [3a] her qaysıları birbiridin organip müslümânlar mıltık attılar kâfirlarınî zulmidin halâş boldılar. Eger sorsalar kim mıltık kaydın feydâ boldı ve yene cevâb aygıl kim hüdây te’âla öz fazl-ı keremi birle fâydâ kıldı. Eger sorsalar kim fehliwâncılık kimdin kaldı dip cevâb aygıl kim Usta İsmâ‘il [3b] Rûmidin kaldı andın usta ‘Abdullah Yemenîğa kaldı andın usta S‘aid Kerhîğa kaldı andın usta Ā‘zım Kirmâniğa kaldı andın H‘âce Fehlivân Ahmed Zemeciğa kaldılar. Andın bu yanğa şâbit boldı. Fehlivân Ahmedî Zemeciniñ üç yüz şâgirdları bar idiler. Her qaysıları şer‘atda şâbit qadem bolup kurb-ı kemâl tafip irdiler. Bir dübe‘din dâr ü te‘essî kaldı. Ol dübe‘din bir müşt tofrâk [4a] alıp bir ayâğ suğa saldılar mübârek kolları birle şalâya kılıp du‘âğa kol kötürdiler. Bismi‘illâhî‘r-rahmâni‘r-rahîm Allâhu ekber dip du‘ânî temâm kıldılar. Baqsalar dâru bolupdurlar. Bularnıñ keşf-i kerâmetleridin dâru feydâ boldı ammâ fehliwâncılığa üç yüz evliyâ dâhîl tururlar. Eger sorsalar kim mıltıknı qolğa olurda qaysı âyetni oqumaq kerek cevâb aygıl kim *rabbi külli şey’in* [4b] *varişehu* dimek kerek. Mıltıknı müverrisiğe salurda bu âyetni oqumaq kerek *sübhânallâhi ve‘l-hamdü lillâhi velâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber* dimek kerek. Eger sorsalar kim kisbe bağlarda qaysı âyetni oqumaq kerek *naşrûn min‘allâhi ve fethun qarîb ve beşşiri‘l mü‘minîn* dimek kerek. Eger sorsalar kim dâru koyarda qaysı âyetni oqumaq kerek cevâb aygıl kim şummün *bükmün* ‘umyün *fehüm* [5a] *lâ yerci‘ün* dimek kerek. Eger sorsalar kim oğ salurda qaysı âyetni oqumaq kerek cevâb aygıl kim *ve‘l-kâzîmine‘l-gayza* (ve‘l‘afine) ‘ani‘n-nâs, *vâllahü yuhibbû‘l-muhsinîn* dimek kerek. Eger sorsalar kim sumbeyi salurda qaysı âyetni oqumaq kerek cevâb aygıl kim *yâ ğafürü ya şekürü bismi‘illâhi Allâhu ekber* dimek kerek. Eger sorsalar kim filte kararda [qaysı] âyetni oqumaq kerek [5b] cevâb aygıl kim *yâ ‘alimü ya kerîmü* dimek kerek. Eger sorsalar kim maşanı tutarda qaysı âyetni oqumaq kerek cevâb aygıl kim *yâ hayy yâ kayyüm* dimek kerek. Eger sorsalar kim oğ koyarda qaysı âyetni oqumaq kerek cevâb aygıl *Allâhümme nevvir* qalbî *Allâhümme* şihri dimek kerek. Eger sorsalar kim filte yogururda qaysı âyetni oqumaq [kerek] cevâb aygıl kim *vâllahü yuhibbû‘l-muhsinîn* dimek kerek. [6a] Eger sorsalar kim filte ururda qaysı âyetni oqumaq kerek cevâb aygıl kim *yâ ğaffârü yâ settârü* dimek kerek. Eger sorsalar kim fehliwâncılığa nece fâzilet bar diye cevâb aygıl kim on ikidir. Evvel şahâvet birle bolmaq, ikinci her kişiğe mürüvvet kılmâq, üçüncü qoldın kelse kifâyet kılmâq kerek, törtüncü ‘inâyet, beşinci kerâmet, [6b] altıncı şahâret, yetinci emânetge hıyânetlik kılmâğay, sekizinci ğıybet kılmâğay, toközuncü her kişiğe dürüslük kılmâğay, onuncü harâmdın yıraq bolğay, on birinci yalğan sözlamağay, on ikinci her ne tafsa hüdâ yolıda nazari kılgay andın nafağa kılgaylar. Eger sorsalar kim fehliwâncılığnıñ aħkâmı nece turur? Evvel ol ki [7a] bârini mülkini mihmânğa şarf kılgay, beş vaqt namâznı ötegey, her kişiğe ucrasa âhvâl sorgay, her fehliwân bu risâleni ‘amel kılıp puzgay atqay bolsalar qara tonluk hâkimler veyâ ‘âlimlerdin özge kişi yette qadem yerge bi-günâh hâydası bi-şekk kâfir bolur. Fehliwâncılığnı râst [7b] lık birle kılsa tola helâl loğma turur. Hazret-i peygamber şallalâhu ‘aleyhi vesellem şahâbelerge emr kıldılar kim ey ümmetlerim her vâkıdde helâl yemekni ârzü kılsañlar şayd kılıñlar dip emr kıldılar. Her fehliwân bu risâleğa bi-hürmetlik kılsa köziğe ilmaşa risâle[ye] yüz ursa her ezîne küni fırlarını yoklamasalar tâ ki kıyâmet küni [8a] şermende rüsvâ bolup qarğü içka oğşa tilmurup turğay şayd kılıp yegâni harâm toñuz atı birle berâber bolğay. *Ne‘üzü bi‘llâhi mine‘z-zâlik* hazret-i peygamber şallalâhu ‘aleyhi vesellem şefâ‘at kılmâğay ol kişi bu ‘âlemda hâr bolup hergiz [8b] murâdığa yetmegey. *Ne‘üzü bi‘llâhi mine‘z-zâlik vallâhü a‘lem.*

Her ki hāned du‘ā ʿa dārem
Zanki men bende-yi guneh-kārem
Şud bu tevfiḳ-i ħudāy-ı lā niyām
Īn risāle-yi rūz-i çahārşenbe tamām mişevd.

[9a] Uşbu fehlivāncılık risālesini şāhturā kentdaki Molla ‘Abdullāh Īmām Āḫūnd fütūgan.

[?] Yārbaşılıḳ Toḫti Āḫunniñ kitāb-ı zinnessi bu turur.

Ek-2: Sen Petersburg Rusya Bilimler Akademisi, Doḡu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesinde A.406’da kayıtlı bulunan meslek risalesi

3

هر قیسه لاری بر ایزدین اور کانیس
 مسلمان لار ملطیق اینلار کانیس
 لار نیک ظلمدین خلاص بولدیلار
 اکر سورس لایکیم ملطیق قایدین
 فید ابولدی چو بیسته جواب ایغیلیم
 خدای تعالی اوز فضل کرمی برلم
 فاید اقلدی اکر سورس لایکیم
 فلمهوان جلیق کیم دین قالدی دیم
 جواب ایغیلیم اوسته اسماعیل

تاشن ایب کلیم داوود علیه السلام
 بر ویلار فرود یار عالم دین یار لیف
 نیکور دیلار شول ساعت داوود علیه
 اسلام ملطیق اینلار فلمهوان کمال
 رومی قونداق سالدی لار اوسته
 بجه نمد یعنی بو یکه اوسته لار ایب
 جیق آیتلار کانیس لار در مانده بلوب
 طاققت قلاما قاجیلار مسلمان لار
 حقیق تعالی غم شکر شتا غلبه خورشید
 و خرم بولدیلار ایزدین کیمین
 هر قیسه

4

ایب بر ایاق سوغمه سالدیلار
 مبارک قول لاری برلم صلابه قلب
 دعاغه قول کورت دیلار بیسم الرحمن الرحیم
 الله اکبر دیب دعایه تمام قلدیلار
 با قلدیلار وارو بلوب دورلار بولار
 نیک کشف کیم ایلدیلار ایزدین داوود
 فید ابولدی اما فلمهوان جلیق قم
 اوج یوز اولیا داضیل ترورلار
 اکر سورس لایکیم ملطیق نه قولنه
 اولور دایه ایت نه اقوماق کراک
 جواب ایغیلیم کیم سب کلکیشی

رو میدین قالدی ایزدین اوسته عدیم
 یعنی غم قالدی ایزدین اوسته سعید
 کرمی غم قالدی ایزدین اوسته اعظم
 کرمایسته قالدی ایزدین خواجه فلمهوان
 اچمد زنجی غم قالدیلار ایزدین بویانیم
 نایب بولدی فلمهوان اچمدی دنجی
 نیک اوج یوز مشاکر لاری بار ایوی
 لار هر قیسه لاری شریعت داتا بیت
 قدم بلوب قرب کمان نایب ایزدی
 لار دروبه دین دارو تا اوسته قالدی
 اول دو بیدین بر موشن تفریق

5

دورانہ دیکھا کر ان کے لیے ملحق
 مورے کے سالوردا بوایتنے اقوام
 ماق کر ان سبحان اللہ والمجد اللہ
 ولا اله الا الله والله أكبر دیکھا
 کر ان اگر سورسہ لاریک کہے یا غلاردا
 قے ایتنے اقوام کر ان نصر
 من الله وفتح قریب وینبئ المؤمنین
 دیکھا کر ان اگر سورسہ لاریک دارو
 تو یاردا قے ایتنے اقوام کر ان
 جواب ایفل کم شتم بکم عنی فہم

لا یرجعون دیکھا کر ان اگر سورسہ لاریک
 اوق سالوردا قے ایتنے اقوام
 کر ان جواب ایفل کم والکما ظلمین
 الغظ من الناس والله
 یحجب المحبین دیکھا کر ان
 اگر سورسہ لاریک سو مہ سالوردا
 قے ایتنے اقوام کر ان جواب
 ایفل کم یا غفور یا شکور بسم اللہ
 اللہ اکبر دیکھا کر ان اگر سورسہ لاریک
 غلیتہ قساردا ایتنے اقوام کر ان

6

جواب ایفل کم یا علیم یا کریم دیکھا
 کر ان اگر سورسہ لاریک مثلاً توتاردا
 قے ایتنے اقوام کر ان جواب
 ایفل کم یا جہی یا قیوم دیکھا کر ان
 اگر سورسہ لاریک اوق تو یاردا قے
 ایتنے اقوام کر ان جواب ایفل کم
 اللهم نزل علیہ اللهم صدی دیکھا
 کر ان اگر سورسہ لاریک غلیتہ یوکوراردا
 قے ایتنے اقوام جواب ایفل کم
 والله یحجب المحبین دیکھا کر ان

اگر سورسہ لاریک غلیتہ اوروردا قے ایتنے
 اقوام کر ان جواب ایفل کم یا غفار
 یا ستار دیکھا کر ان اگر سورسہ لاریک
 فلموان جلیق دانجم غلیتہ بار
 دے جواب ایفل کم او ان ایک دور
 اول سنخاوت برلہ ہولماق ایکبخی
 ہر کئی کہ مروت علماق او جو سخی
 قولین کلمہ کفایت فلماق کر ان
 نور تو سخی عنایت بشنخی کر امت

٦

باری لا یظلمنا صمدان غم صرف
 قلیغا بشی وقت نمازے اوتالهای
 هر کیشی که او هر اسه احوال سورغا
 در ظمردان بوسالده عمل
 قلبیغ نیوز بجان اتقال بوللم
 قرأتو مخلوق چاکیم لازویا عالم لار
 دین اوز که کیشی بینه قدم برکه
 بے کنانه چایدا سه بے شک کافر
 بولور ظمردان جلیق ز راست

التبخی طهارت بیسخی امانت که
 خیانت یک قلیغا سکر بخی خیت
 قلیغا تو قوز سنجی هر کیشی که دور و شوق
 قلیغا اونو بخی چرامدین براق بولغا
 اون پر بخی بالغان سوز لامکانه
 اون ایکنی در نه تافسه خدا بولدا
 نظری قلیغا ایدین نفعه قلیغ لار
 اکر سور سه لایکم ظمردان جلیق
 نیک اچکلی پنجه ترور اول اولکه
 تولدا

8

شرضده ز سو بولوب فارغو
 ابطقه او فشته تلحوروب
 تورغا صید قلب یکلای حرام
 تونکوز انی برله برابر بوالغای
 نعوز بالله صوم الذالیک
 حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم
 شفاعت قلیغا غما اول کیشی
 بو عالم داخار بولوب هر کیز

لیق برله قلمه تولا جلال لقمه ترور
 حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم
 صحابه لار که امر قلدیلار که ای امت
 لاریم هر واقیت اولال یکان که از خود
 قیلار که لار صید طلیک لار و یب
 امر قلدیلار در ظمردان بوسالده
 بے هر صفت یک تلمه کوزی که ایلاسه
 رسالتمیز سور سه اوزینه کوزی
 فیرلاری نه یوقلام لار تا طلاق
 کوزی

مراد یعنی تجالی لغوز با الله
 من الذالیک والله اعلم
 هر که خواند دعا طمع دارم
 زنگه من بنده کنه کارم
 شد بو توفیق خدای الانام
 این رساله روزه چهارشنبه
 تمام میشود

او شیو فلهو انجلیق
 رساله اینی نشا ختورا
 کنت داکر ملا عبید الله
 امام اخوند فتوحا خان
 مریدان اینی توفیق
 انون بنی یک یک رساله
 که بو ترور روزه

